

PHƯƠNG THỨC BẢO VỆ TRẺ EM TRÊN KHÔNG GIAN MẠNG TRONG CUỘC CÁCH MẠNG 4.0

ĐOÀN THỊ TỔ UYÊN * - PHẠM THÀNH AN **

Tóm tắt: Tình trạng trẻ em bị xâm hại trên không gian mạng hiện nay diễn ra khá phổ biến, với nhiều hình thức tinh vi và khó kiểm soát. Trước thực trạng này, các cơ quan nhà nước cũng như mọi tổ chức, cá nhân cần có trách nhiệm và sử dụng nhiều phương thức nhằm bảo vệ có hiệu quả nhất trẻ em trên không gian mạng, nhất là trong bối cảnh công nghệ thông tin phát triển mạnh như hiện nay.

Từ khóa: Bảo vệ trẻ em, trẻ em trên không gian mạng, Cách mạng 4.0.

Abstract: The fact that children cyber-bullying is quite common nowadays, with many sophisticated forms and hardly control. In this situation, state agencies as well as all related organizations, and everyone should be responsible and use different ways to protect children effectively on cyberspace, especially in the context of information technology develops as fast as now.

Keywords: protecting children, children on cyberspace, revolution 4.0.

1. Đặt vấn đề

Trong kỷ nguyên công nghệ bùng nổ, không có gì bất ngờ khi công nghệ thông tin luôn giữ vững vị thế là một trong những ngành quyền lực bậc nhất với hàng loạt ứng dụng trong mọi lĩnh vực của đời sống - từ sản xuất, kinh doanh đến giáo dục, y tế, văn hóa,... Công nghệ thông tin không ngừng được phát triển và có những bước tiến vượt bậc, thế giới dường như đã trở nên "phẳng" hơn và phương pháp tiếp cận cũng như truyền tải thông tin

đã gần như trở nên ngay lập tức.

Trước thực trạng đó, các phương tiện truyền thông đang có xu hướng chạy đua để giành giật ngôi vị quán quân về tốc độ xuất bản tin tức, nhằm thu hút được nhiều độc giả. Các phương tiện truyền thông kỹ thuật số đang kết nối con người với nhau theo những cách hoàn toàn mới. Trong xã hội truyền thống, cá nhân gia nhập các mạng lưới xã hội khác nhau (trường học, cơ quan, hội doanh nghiệp, hội cùng sở thích, nhóm bạn bè,...) chủ yếu thông qua hình thức tương tác trực tiếp và từ đó hòa nhập vào đời sống xã hội. Mỗi cá nhân có thể tham gia nhiều hội nhóm, hấp thụ, tuân theo các chuẩn mực, giá trị nhóm và thu nhận được vốn xã hội cho riêng mình. Tuy nhiên, việc tham gia thường bị giới hạn trong một không gian xã hội nhất định do các rào cản về khoảng cách địa lý, khả năng di chuyển và các chuẩn mực nhóm. Trong kỷ nguyên Cách mạng 4.0, con người hoàn toàn có thể gia nhập các mạng lưới xã hội như vậy song không cần phải gặp gỡ trực tiếp. Các thiết bị di động, máy tính có kết nối Internet cho phép chúng ta tham gia và cùng cổ các tương tác xã hội mà ít phụ thuộc hơn vào khoảng cách không gian, chênh lệch thời gian (múi giờ). Công nghệ hiện đại cũng tạo điều kiện cho những cá nhân bị cô lập về mặt xã hội, thể chất hoặc địa lý có thể kết nối với những nhóm xã hội hết sức đa dạng. Không chỉ

* TS - Trường Đại học Luật Hà Nội, Email: uyenxdvbpl@gmail.com

** SV - Trường Đại học Luật Hà Nội.

thay đổi hình thức và cách thức tương tác, Cách mạng 4.0 khiến các mạng lưới mở rộng quy mô chưa từng có, vượt qua các ranh giới xã hội, kinh tế, văn hóa, chính trị, tôn giáo và ý thức hệ. Tiếp cận với mạng xã hội trực tuyến và hệ thống thông tin hiện đại mang lại lợi ích cho rất nhiều người, mở ra cơ hội học tập, phát triển không giới hạn và thậm chí là cơ hội sinh tồn tuy nhiên cũng đặt ra những thách thức và yêu cầu mới trong quản lý và giải quyết các mâu thuẫn trong xã hội bằng pháp luật.

Mặc dù đã có những điều chỉnh nhất định để phù hợp với kỷ nguyên công nghệ thông tin, sự phát triển của Cách mạng 4.0, khung pháp lý quy định và bảo vệ trẻ em trong không gian mạng, đặc biệt là mạng xã hội một lần nữa bị thách thức. Trẻ em được coi là đối tượng dễ bị ảnh hưởng tiêu cực, chịu nhiều rủi ro nhất khi sử dụng mạng xã hội. Nhiều trang web đen thúc đẩy phát trực tuyến cảnh xâm hại tình dục trẻ em, lối sống thối loạn, bạo lực gây ảnh hưởng xấu tới hành vi của trẻ và thách thức khả năng thực thi pháp luật. Cũng chính môi trường ảo đã khiến nhiều trẻ em lựa chọn cuộc sống “ảo”, trở nên cá nhân hơn, riêng tư hơn và ít bị giám sát hơn dẫn tới những trường hợp trẻ em trước khi gặp những nguy cơ, rủi ro từ việc bị xâm hại qua mạng thường hướng đến bạn bè, khiến cha mẹ khó bảo vệ con hơn. Khi trẻ em bị xâm hại từ môi trường mạng, nhiều hậu quả nghiêm trọng có thể dễ dàng nhận thấy trẻ tự làm hại bản thân thông qua việc “bắt chước”, nhận thách thức làm theo các hành vi nguy hiểm tới thân thể, thậm chí tự tử theo nhân vật ảo; trẻ có thể có những hành vi cực đoan, bạo lực, phân biệt đối xử, kỳ thị với người khác; trẻ tiếp xúc với những nội dung khiêu dâm, gạ gẫm, quấy rối tình dục; trẻ bị dụ dỗ tham gia cờ bạc trực tuyến, bị tống tiền tình dục, bị mua bán và bóc lột tình dục trong lừa hành và du lịch,... Bất cập trong quản lý trang mạng xã hội đang khiến tình trạng xâm hại tình dục trẻ em qua mạng có chiều hướng gia tăng, điều đáng nói là trên thực tế, rất ít trường hợp xâm hại tình dục trẻ em như thế này bị đưa ra xử lý,...

Trẻ em là nạn nhân dễ bị lừa nhất trên môi trường mạng và để lại hậu quả rất nghiêm trọng. Chính vì vậy, nghiên cứu về việc bảo vệ trẻ em trong không gian mạng không chỉ có ý nghĩa lý luận mà còn có ý nghĩa thực tiễn khá lớn.

2. Phương thức pháp lý bảo vệ trẻ em trên không gian mạng

Phương thức pháp lý là sử dụng pháp luật làm công cụ để bảo vệ trẻ em trên không gian mạng.

Phương thức này đòi hỏi trước tiên cần có một hệ thống pháp luật hoàn chỉnh, toàn diện, thống nhất, đồng bộ, phù hợp, có tính khả thi,... Trong đó, pháp luật phải quy định một cách thật đầy đủ nội dung không gian mạng, quy định chủ thể, nội dung, phương thức bảo vệ trẻ em trên không gian mạng,...

- *Hoạt động ban hành pháp luật quy định về bảo vệ trẻ em:* Đề bảo vệ được trẻ em nói chung và trẻ em trên không gian mạng nói riêng, Nhà nước cần phải có các quy định trong Hiến pháp, luật, văn bản dưới luật, trong đó quy định thật cụ thể về bảo vệ trẻ em trên các phương diện: mạng Internet; cơ sở dữ liệu, mạng viễn thông,... Nhà nước quy định rõ các chủ thể có trách nhiệm trong việc bảo vệ; quy định đầy đủ, chi tiết về nội dung bảo đảm, phương thức bảo vệ trẻ em,... Trong thời gian qua, Quốc hội đã ban hành Luật Trẻ em, Luật An ninh mạng - để quy định hành vi ứng xử của mỗi cá nhân trong việc bảo vệ trẻ em cũng như nâng cao nhận thức trong giáo dục và phát triển trẻ em - những chủ nhân tương lai của đất nước. Trên cơ sở đó, Chính phủ ban hành các nghị định chi tiết thi hành Luật Trẻ em để giúp luật đó dễ dàng đi vào thực tiễn. Song hành với đó là cơ quan như Bộ Giáo dục và Đào tạo, Bộ Lao động, Thương binh và Xã hội, Bộ Thông tin Truyền thông ban hành các thông tư quy định chi tiết nhiều nội dung bảo vệ trẻ em trên không gian mạng. Ở phương diện mạng Internet, nhà nước quy định vấn đề này trong Luật An ninh mạng. Tuy nhiên những nội dung như hướng dẫn việc sử dụng mạng xã hội, quản lý tài khoản, dữ liệu và hệ thống máy chủ ở Việt Nam, kiểm soát việc đăng tải thông tin, loại bỏ thành phần xấu trong xã hội,... để từ đó có cơ sở pháp lý để bảo vệ trẻ em trên không gian mạng vẫn chưa thực sự được đầy đủ.

- *Hoạt động tổ chức thực hiện pháp luật về bảo vệ trẻ em:* Bên cạnh có hệ thống pháp luật hoàn thiện, việc tổ chức thi hành pháp luật luôn cần được quan tâm bởi pháp luật tự bản thân không đi vào đời sống được. Thông qua nhiều cách thức tổ chức pháp luật cụ thể như tuyên truyền, phổ biến

pháp luật; theo dõi, đôn đốc quá trình thực hiện; giám sát, thanh tra, kiểm tra, phối hợp giữa các cơ quan, tổ chức trong bảo vệ trẻ em trên không gian mạng,... Trong đó biện pháp phổ biến pháp luật được coi là biện pháp có hiệu quả.

Để làm tốt việc này, đòi hỏi các chủ thể có trách nhiệm phải phổ biến pháp luật sâu rộng đến các tầng lớp trong xã hội, làm cho mọi người đều nắm được các quy định của pháp luật liên quan đến bảo vệ trẻ em nói chung và bảo vệ trẻ em trên không gian mạng nói riêng. Chủ thể phổ biến giáo dục pháp luật bao gồm hai nhóm:

Nhóm thứ nhất là chủ thể có trách nhiệm theo quy định của Nhà nước. Nhóm chủ thể này là những người được trang bị kiến thức pháp luật tốt tiến hành các hoạt động để phổ biến sâu rộng ra toàn xã hội qua các hình thức như họp báo, thông cáo báo chí; thông qua phương tiện thông tin đại chúng; thông qua công tác xét xử, xử lý vi phạm; thông qua chương trình giáo dục cơ sở,... để từ đó người dân và xã hội biết được các quy định của pháp luật giúp họ thực hiện tốt hạn chế khả năng xâm hại đến trẻ em. Những chủ thể này mang tính quyết định trong việc phổ biến pháp luật tới người dân.

Nhóm thứ hai là chủ thể hiểu và biết pháp luật nhưng lại không có trách nhiệm trong phổ biến pháp luật theo quy định. Những chủ thể này tham gia phổ biến pháp luật cho người thân, bạn bè và cho toàn xã hội, họ có thể là giảng viên luật, sinh viên luật,... Đóng góp của chủ thể này rất tích cực trong việc phổ biến pháp luật nhằm bảo vệ trẻ em trên không gian mạng. Trong quá trình tổ chức thực thi pháp luật về bảo vệ trẻ em, cần có những chỉ đạo đôn đốc kịp thời, tháo gỡ khó khăn vướng mắc phát sinh trong thực tiễn, uốn nắn kịp thời những hành vi lệch chuẩn. Vì vậy, cơ quan nhà nước có thẩm quyền cũng như các chủ thể khác phải thường xuyên kiểm tra, giám sát việc thực hành pháp luật về bảo vệ trẻ em trên không gian mạng, kịp thời phát hiện và xử lý nghiêm minh các hành vi vi phạm pháp luật, xâm phạm trẻ em. Trách nhiệm này thuộc về cơ quan xử phạt vi phạm hành chính, cơ quan tư pháp - là phải xét xử công bằng, nghiêm minh các vụ việc đã xâm hại trẻ em như phát tán văn hóa phẩm đồi trụy, kích động bạo lực, xâm hại tình dục,... để từ đó bảo vệ quyền lợi cho các em.

Cơ quan có trách nhiệm cần đảm bảo lợi ích

song hành là vừa trừng trị, xử lý kịp thời đúng người đúng vi phạm đối với cá nhân tổ chức có hành vi xâm hại trẻ em vừa tiến hành phổ biến pháp luật để mọi người và xã hội nhìn vào biết được và tránh xa các hành vi đó như tiến hành xét xử lưu động; công khai bản án rộng rãi; phát trực tiếp xét xử,...

3. Phương thức bảo vệ trẻ em trên không gian mạng không mang tính pháp lý

Phương thức không mang tính pháp lý là cách thức bảo vệ trẻ em trên không gian mạng mà không sử dụng đến yếu tố pháp luật, bao gồm những biện pháp sau đây:

1- Giáo dục ý thức cho trẻ em về:

- *Sử dụng điện thoại và mạng xã hội:* Cần phải hướng dẫn cho các em sử dụng điện thoại hay các trang mạng xã hội đúng mục đích. Nhà trường cũng như các bậc phụ huynh cần hướng dẫn cũng như quy định cho các em mục đích đúng đắn của việc sử dụng điện thoại và mạng xã hội, một ngày thì nên dành bao nhiêu thời gian cho chúng là hợp lý. Facebook, Zalo, Twitter, Youtube,... như con dao hai lưỡi, tác động đến xã hội theo hai hướng tích cực và tiêu cực. Ngăn cấm chỉ là biện pháp mang hiệu quả nhất thời chứ không thể giải quyết tận gốc vấn đề. Đó là chưa kể việc cấm với lứa tuổi nhạy cảm này sẽ mang lại hiệu ứng ngược.

- *Khả năng mạnh dạn lên tiếng khi bị xâm hại:* Trẻ em đang tuổi mới lớn nên việc dọa nạt các em khiến cho các em hoảng sợ và khó có thể tâm sự với người lớn. Nếu mà giáo dục các em đủ can đảm để lên tiếng khi bị xâm hại chính là phương thức hữu hiệu nhất loại trừ những mầm hại trên không gian mạng đến các em. Khi các em dám lên tiếng chứng tỏ các em không run sợ trước kẻ xấu mà còn giúp các em trưởng thành, ngăn ngừa tình trạng xâm hại chính các em trong tương lai.

2- Giáo dục kỹ năng sống cho trẻ em thông qua:

- *Các hình thức rèn luyện tại nhà trường:* Thực hiện nhiệm vụ chuyên môn dạy các môn học theo chương trình, nhà trường có thể rèn kỹ năng sống cho học sinh dưới nhiều hình thức như: tổ chức các buổi nói chuyện chuyên đề về kỹ năng sống; xây dựng quy tắc ứng xử trong nhà trường (nội quy), tổ chức tốt việc thực hiện nội qui của nhà trường cũng như của Đội và của Đoàn đề ra. Thông qua

các hoạt động tập thể, các trò chơi, các cuộc thi, các phong trào nghìn việc tốt,... cơ bản đã rèn học sinh có kỹ năng sống, cách ứng xử phù hợp trên không gian mạng từ đó vừa bảo vệ chính bản thân và bảo vệ những người xung quanh.

- *Thông qua các hoạt động ngoại khóa:* Chi đạo Đội Thiếu niên và Đoàn Thanh niên tổ chức cho các em hoạt động ngoài giờ lên lớp: cuộc thi tìm hiểu không gian mạng; xây dựng biểu ngữ ứng xử trong thời buổi công nghệ; thiết lập khẩu hiệu truyền thông,... là những hình thức bảo vệ trẻ em mang tính lâu dài và khá hiệu quả. Tập huấn cho đội Cờ đỏ, phụ trách sao đỏ để các em tổ chức sinh hoạt 15 phút đầu giờ với các nội dung như tuyên truyền tình hình tệ nạn xã hội trên không gian mạng, kỹ năng ứng xử, kỹ năng giao tiếp: gọi bạn - xưng tôi, quy tắc ứng xử, hòm thư cứu bạn, xây dựng đôi bạn cùng tiến để các em giúp đỡ nhau cùng tiến bộ và học sinh có cơ hội bày tỏ ý kiến của mình, thể hiện tâm tư tình cảm giúp các em hiểu nhau hơn và có niềm tin trong học tập, rèn luyện, nâng cao vốn hiểu biết xã hội của mình từ đó là tiền đề giúp chính các em dễ dàng ứng xử, thô lộ hay tâm sự vướng mắc qua đó giúp các chủ thể có trách nhiệm bảo vệ các em trên không gian mạng.

3- Ban hành bản quy tắc ứng xử cho học sinh:

Bản quy tắc ứng xử cho học sinh có thể là nội quy tại các trường học, bản quy tắc ứng xử phạm vi ngoài trường. Dù tại trường học hay ngoài xã hội thì luôn luôn cần có bản quy tắc dành riêng cho học sinh để từ đó giúp các em biết được là mình nên làm gì và phải làm gì khi gặp các tình huống xâm hại.

Nội quy trường học là một hệ thống những quy định được đề điều chỉnh hành vi của thầy cô giáo, học sinh và những người khác nhằm duy trì trật tự trong trường học. Nội quy trường học sẽ giúp định hướng hành vi của trẻ em tại trường học bởi thông qua nội quy những quy định về hạn chế sử dụng điện thoại hay thiết bị di động; sử dụng trong thời gian do nhà trường quy định; không đăng ảnh hay quay video phản cảm tại trường học,... sẽ trực tiếp tác động đến hành vi của trẻ em.

Bên cạnh ban hành nội quy trường học cần phải có bản quy tắc ứng xử cho học sinh ở phạm vi ngoài xã hội. Đây là điểm mới mà hầu như các chủ thể có trách nhiệm chưa tính tới. Bản quy tắc ứng xử cho học sinh hay cho trẻ cần chia các vấn đề

như xưng hô, việc làm, ứng xử,... trong đó không thể thiếu vấn đề quan trọng trong thời đại ngày nay là ứng xử trên không gian mạng. Bản quy tắc này cần làm rõ những việc nên làm, không nên làm từ đó khi giáo dục từ bé sẽ tạo nên nền tảng xử sự trên không gian mạng góp phần bảo vệ chính trẻ em.

4- Xây dựng quy trình bảo vệ và kiểm soát thông tin trên không gian mạng:

Xuất phát từ đặc điểm của không gian mạng chính là không giới hạn khoảng cách, xóa bỏ rào cản địa lý và cập nhật thông tin nhanh chóng, do đó chủ thể có chức năng nhiệm vụ liên quan đến an ninh mạng cần phải có quy trình kiểm soát thông tin đầy đủ và chặt chẽ. Quy trình này có thể là vấn đề đặt máy chủ, chặn ip, chặn mã độc, kiểm soát chéo giữa các cơ quan và đặc biệt thiết lập các phương án lập trình tự động phát hiện thông tin xấu để ẩn và xóa bỏ ngay từ khi chia sẻ,...

Việc xây dựng quy trình bảo vệ trẻ em trên không gian mạng không phải là dễ dàng nhưng lại là một trong những phương thức quan trọng nhất của hoạt động bảo vệ. Bởi lẽ, phần lớn các vụ xâm hại trẻ em trên internet hay mạng xã hội đều do nguồn chia sẻ thông tin gây ra do đó nếu kiểm duyệt nguồn thông tin ngay từ đầu sẽ giúp phát hiện nhanh chóng, kịp thời thông tin độc hại để từ đó xóa bỏ, không đề xuất hiện đến người dùng. Nếu làm tốt phương thức này sẽ giúp vấn đề bảo vệ trẻ em có hiệu quả cao hơn.

5- Thiết lập các ứng dụng riêng cho trẻ em sử dụng:

Một trong những phương thức để bảo vệ trẻ em trên không gian mạng chính là việc tác động trực tiếp lên nền tảng ứng dụng mà các bé thường xuyên truy cập trên không gian mạng. Theo thống kê của nhóm khảo sát, hầu hết các trẻ đều thường xuyên sử dụng các trang mạng xã hội như Zalo, Facebook, Youtube, Twitter,... Tuy nhiên hiện tại chỉ có Youtube có phiên bản "Youtube Kid" còn các trang mạng xã hội khác chưa có. Do đó, một trong những cách thức tác động vào việc sử dụng không gian mạng của trẻ là cần phải thiết lập các ứng dụng dành riêng cho trẻ em sử dụng mà trong đó sẽ cung cấp nguồn thông tin phù hợp với từng lứa tuổi và nhận thức của trẻ. Phương thức này kết hợp với phương thức kiểm soát thông tin trên gian mạng sẽ đem lại sự chặt chẽ trong hoạt động bảo

vệ trẻ em trên không gian mạng hơn.

6- Thiết lập khung giờ vàng dành cho trẻ em sử dụng không gian mạng:

Bên cạnh các phương thức kiểm soát thông tin hay thiết lập ứng dụng riêng cho trẻ thì phương thức thiết lập khung giờ vàng dành cho trẻ em sử dụng không gian mạng khá quan trọng. Tình trạng trẻ em sử dụng Internet, mạng xã hội tràn lan, không kiểm soát về thời gian kéo theo gây khó khăn trong hoạt động kiểm tra, giám sát hoạt động của trẻ làm tăng nguy cơ trẻ em bị xâm hại. Chính từ thực trạng đó, phương thức xây dựng khung giờ vàng cho trẻ em sử dụng không gian mạng sẽ phát huy được ưu thế là giám sát hoạt động trọng tâm, trọng điểm; kiểm soát thời gian truy cập nhằm hạn chế mức thấp nhất của mạng Internet, mạng xã hội, ... tới sức khỏe về thể lực trí lực các em; sẽ làm tăng trách nhiệm của phụ huynh trong việc cho phép hay giám sát hoạt động của trẻ trên môi trường ảo. Chính từ đó là cơ sở để khoanh vùng bảo vệ trẻ em trên môi trường mạng.

7- Tuyên truyền về bảo vệ trẻ em trên không gian mạng:

Trong bất kỳ vấn đề nào, phương thức tuyên truyền luôn được đề cao hàng đầu. Đối với hoạt động bảo vệ trẻ em trên không gian mạng chỉ nói xung quanh nhà trường hay gia đình là chưa đủ mà cần phải tuyên truyền rộng rãi ra toàn xã hội về công tác bảo vệ trẻ em trên không gian mạng. Tuyên truyền có thể thông qua nhiều hình thức như thông qua phương tiện thông tin đại chúng, thông qua sách báo và đặc biệt tuyên truyền qua chính không gian mạng (quảng cáo online, bài đăng của cơ quan truyền thông trên cổng thông tin điện tử; sáng tạo ra video ngộ nghĩnh gần gũi với trẻ em, ...). Chính những hoạt động đó sẽ làm tăng nhận thức của trẻ em, phụ huynh trong việc quan tâm, chăm sóc con em. Phương thức này nếu thực hiện tốt sẽ đem lại tác động rất lớn đến toàn xã hội, nâng cao nhận thức, kỹ năng để phòng ngừa xâm hại đến trẻ em.

8- Cấp tài khoản riêng dành cho trẻ em khi tham gia hoạt động trên không gian mạng:

Hầu hết các nền tảng ứng dụng trên không gian mạng người sử dụng cần thiết lập các tài khoản để đăng nhập. Do đó, để kiểm soát người dùng ngay từ đầu cần phải có sự sàng lọc lứa tuổi người dùng để qua đó thuận tiện trong việc cung cấp thông tin, cho phép nhìn thấy các hình ảnh, video, dữ liệu trên ứng dụng phù hợp với độ tuổi. Với phương thức này, các nhà sáng lập ứng dụng cần phải xây dựng quy trình kiểm soát, chế độ cho xem trên ứng dụng do mình sáng lập. Nếu tất cả các nhà sáng lập ứng dụng thiết lập lọc tài khoản như vậy sẽ góp phần rất lớn trong hoạt động bảo vệ người dùng nói chung và hoạt động bảo vệ trẻ em trên không gian mạng nói riêng.

Mỗi phương thức đều có những điểm ưu, điểm nhược nhất định nên để bảo vệ trẻ em trên không gian mạng một cách có hiệu quả các cơ quan, tổ chức cần thực hiện đồng bộ các phương thức trên đây trong thời gian tới^(*).

CHÚ THÍCH

* Bài viết được thực hiện trong khuôn khổ đề tài “Bảo vệ trẻ em trên không gian mạng”, tham gia xét giải thưởng sinh viên nghiên cứu khoa học của trường Đại học Luật Hà Nội.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Lê Văn Bằng, *Vai trò thực hiện pháp luật về bảo vệ trẻ em, Dân chủ và Pháp luật*, số 6, 2018.
- [2] Dương Văn Hậu, *Luật trẻ em và các biện pháp bảo vệ trẻ em trên môi trường mạng hiện nay, Nghiên cứu lập pháp*, số 21(349), 11.2017.
- [3] Luật An ninh mạng năm 2018.
- [4] Luật Trẻ em năm 2016.
- [5] Vũ Thị Phượng, *Bảo vệ trẻ em bằng pháp luật và sự chung tay của nhiều chủ thể, Nghiên cứu Lập pháp*, số 20 (348), 10.2017.